

Lapsed, kes uskusid IMEsse. Siirdeaja elulugude temaatiline struktuur

TRIINU OJAMAA

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi vanemteadur
triinu.ojamaa@kirmus.ee

HANNA SAARE

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolise Arhiivi arhiivispetsialist
hanna.saare@kirmus.ee

Teesid: Artikkel tutvustab uurimistööd, mis toetub 154 eluloole, mille autoriteks on teismelised kooliõpilased. Uurimistöö eesmärk on analüüsida alateemasid, mida kirjutajad käsitlevad, ehitades üles oma eluloonarratiivi. Elulood saadeti Eesti Kirjandusmuuseumisse kogumiskampaania raames aastatel 1989–1993 ehk siirdeaja algul. Selle ajajärgu olulised märksõnad olid uutmine, vabadus ja isemajandav Eesti (IME). Ühiskondlik foon on jätnud märkimisväärse jälje elulugude sisule, see väljendub autorite hoiakutes, emotsioonides ja tulevikuunistustes. Elulugude temaatilist struktuuri analüüsisid määratlesime 12 alateemat: koolieelne aeg, perekond, kodu, kooliskäimine, noorteorganisatsioonid, hobid, juhtumused, maa- ja linnaelu, hoiakud, emotsioonid, tulevik ja ajalootaust. Varasematele uurimustele tuginedes võib öelda, et need kattuvad suurel määral alateemadega, mis esinevad ka vanemaealiste autorite elulugudes. Teismeliste elulugude peamiseks erisuseks on alateema, kus autorid arutlevad tuleviku üle, vanemaealiste elulugude fookuses on tavaliselt minevik. Oma uurimuses vaatleme süvendatult alateemat hoiakud ja emotsioonid. Ligikaudu kolmandik autoritest on eraldi käsitlenud rõõme ja muresid, arutledes nende olemuse üle ning kirjeldades olukordi, mis on rõõmu või mure põhjuseks. Ilmnes, et rohkem mõtteainet pakkus teismelistele autoritele mure, kusjuures nende konkreetsed mured olid sageli seotud IME teostumise ja Eesti saatusega poliitilise murrangu aastatel. Hoiakute hulgas tõuseb reljeefselt esile isamaalisus.

Märksõnad: elulugu, emotsioonid, hoiakud, temaatiline struktuur

1. SISSEJUHATUS

Omaelulookirjutus on kujunenud viimastel aastakümnetel eesti inimeste hulgas populaarseks tegevuseks. Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on hetkeseisuga hoiul ligi 3600 elulugu. Tüüpiline autor on küpses eas, jätnud selja taha elu olulised etapid ning läbi tulnud keerukatest ajaloosündmustest – tal on, millest kirjutada. Kuid arhiivis leidub ka elulugusid, mille autorid on alles teismelised. Millest kirjutavad nemad? Käesolev artikkel võtab kokku pikema uurimistöö laste elulugude temaatilise struktuuri kohta.

1.1. Kuidas teismeliste lood arhiivi jõudsid

Esimene nähtav märk huvist laste lugude vastu pärineb 1970. aastate lõpust. Merle Karusoo algatusel koguti koolidest ligi 500 kirjandit, hiljem sai nendest näidend “Olen 13-aastane”. Publikuhuvi etenduste vastu oli suur, see tunnis-tati hooaja menukaimaks teatrilavastuseks (Karusoo 1989: 78–86). Mälestuste ja elulugude kogumine jätkus 1980. aastatel Pirgu Arenduskeskuse mälu-sek-toris. Karusoo seadis eesmärgiks 20. sajandi eesti inimeste elulugude väärtuse esiletoomise, andes need teatrietenduste kaudu taas rahvale tagasi (Kommunismiehitaja 1988: 1). 1980. aastate lõpul hakati eesti inimeste lugusid säili-tama Eesti Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonnas, korraldati ka esimene suur kogumiskampaania “Kas sa mäletad oma elulugu?”. 1989. aasta sügisel avaldati üleskutse ajalehtedes Harju Elu (1989), Ühistöö (1989), Võru Teataja (1989), Koit (1989), Saarte Hääl (1989) ja Maaleht (1989). Need väljaanded kat-sid Eesti servast serva ning tõenäoliselt jõudis elulugude kogumise idee pea igasse kodusse. Üleskutses tutvustati elulugude kogumise tava Poolas ja Soo-mes, seejärel suunati lugejat kirja panema oma isikliku elu tähtsaid sündmusi. Hilisnõukogude perioodil tõusid mälu ja mäletamine olulisteks märksõna-deks eesti kultuuris. Toimus kollektiivse mälu aktiveerimine, leidmaks mine-vikust ressursse, mida vajati uue ühiskonna ülesehitamiseks (Epner & Viires 2024: 7–8). Selle eesmärgi saavutamisele aitas kaasa ka elulugude kogumise kampaania, mis kutsus küll kirja panema isiklikku lugu, kuid rõhutas samas, et see on osa Eestimaa inimeste ühisest loost. Käesoleva uurimuse seisukohalt on aga eriti oluline, et üleskutses pöörduakse otse noorte inimeste poole:

Mitte ainult vanaemadel-vanaisadel, ka noorimail meist on oma elulugu. Ehkki just noored seda sageli enam uskuda ei oska. Nii jäävad noorimate elu- ja saatuselood tihti hoopis märkamata, olles ometi osa Eestimaa loost. (Maaleht 1989: 11)

Üleskutse sihtrühm hõlmas erineva kirjutamiskogemuse ja -valmidusega inimesi. Julgustuseks lubati ehedamate lugude eest autasu ning kinnitati, et käekiri ja õigekirjutus pole üldse tähtsad. Kirjutajate abistamiseks esitati rida suunavaid teemasid, mida autorid võiksid oma loos puudutada. Lisaks

sündmustele soovitati kirjutada ka sellest, millesse autor usub, mis teeb talle rõõmu, mis muret (*op. cit.*). Üleskutse on eesti elulookirjutamise traditsiooni kujunemise seisukohalt väga mõjukas dokument: sellega pandi paika põhi-jooned, mis hakkasid suunama elulugude teemavalikuid ka järgnevatel aastatel. Kirjatööd paluti saata kirjandusmuuseumisse, kus neid hakati säilitama Eesti elulugude fondis ning siinkohal on oluline lisada, et sellest aktsioonist sai alguse fond, millest nüüdseks on välja kasvanud Eesti Kultuuriloolise Arhiivi elulookogu (fond 350).

Koolides korraldasid elulugude kirjutamist õpetajad. Menda Kirsmaa, kes kampaania ajal töötas Kuusalu Keskkooli eesti keele ja kirjanduse õpetajana ning on laiemalt tuntud kui kohaliku kultuurielu edendaja ja pühendunud kodu-uuriija (Sõnumitooja 2012), postitas 1989. aasta novembris oma õpilaste lood koos kaaskirjaga, milles kirjutab:

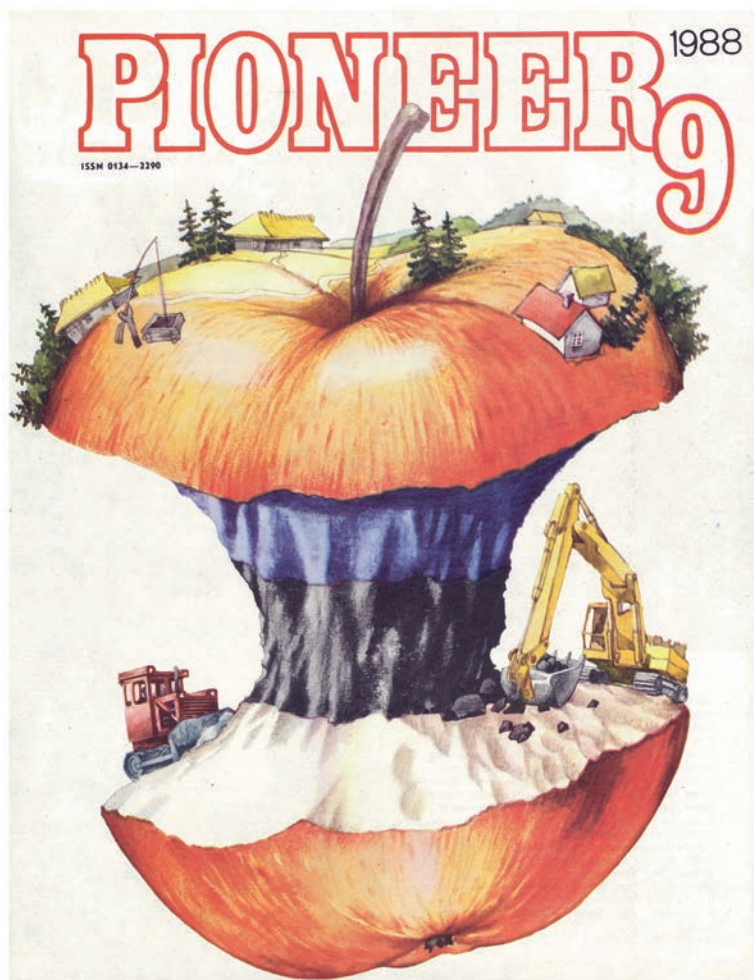
Püüame vastata Teie üleskutsele. [---] Töö elulugudega kestis meil kaua, tegime mustandeid ja kirjutasime ümber... Aga eks iga töö peegeldab ka oma autori võimeid, oskusi ja püüdlikkust. Olgu meie tööd osa ühisest Eestimaa loost. (EKM EKLA, f 350, m 1:122A)

Kirsmaa saadeti tõi kirjandusmuuseumisse esimesed kuuskümmend seitse lasteelulugu, järgnevatel aastatel tuli nendele lisa. 1995. aastaks oli elulugude kogumine edukalt käivitunud: eri vanuses autoritelt oli selleks ajaks laekunud kokku 363 elulugu (EKM EKLA fond 350) ning välja kuulutati uued kampaaniad. 1995. aastal koguti naiste elulugusid, järgmisel aastal oli ühe kogumisvõistluse teemaks armastus ja seks, teise teemaks eestlaste saatus 20. sajandil (Hollo 2024: 60–61). Elulugudest koostati kogumikud “Naised kõnelevad” (Annuk 1997) ja “Kured läinud, kurjad ilmad” (Karusoo 1997). Kõige viljakam periood saabus nullindatel, kui järgemööda ilmusid “Eesti rahva elulood” kolmes osas (Hinrikus 2000a, 2000b, 2003). Laste elulood jäid arhiiviriilile aastani 2024, mil alustasime nende digitaliseerimist. Sellest kasvas välja uurimistöö, mille tulemused esitame käesolevas artiklis. Kolmekümnest möödunud aastast hoolimata mõjuvad laste lood oma eheduses värskelt.

1.2. Elulugude kirjutamise ajastustaustast

Elulood on kirjutatud siirdeaja varastel aastatel. Siirdeaja algus seostatakse fosforiidisõja sündmustega, mis leidsid aset 1987 ning käivitasid iseseisvuse taastamise protsessi. 1989. aasta oli vabadusele suunatud massiliikumise kõrgpunkt, toimus rahvuslike jõudude konsolideerumine, perioodi tähtsündmus oli laulev revolutsioon (Vihalemm & Lauristin *et al.* 2017: 61–62). See oli siirdeaja kõige emotsionaalsem periood, ning need emotsioonid jõudsid ka laste elulugudesse. 1990. aastate algul nihkus fookus demokraatlike institutsioonide loomisele ja turumajanduse aluste rajamisele. Eesti keelde tuli uusi

mõisteid, üks keskseid oli *uutmine*, mida hakati juurutama 1986. aastal ning mis esineb ka 1989. aasta elulugudes. Mõiste tähistas Nõukogude Liidu uuen-
duspoliitikat, mille idee seisnes riigis toimuva nähtavamaks muutmises nii
siseriiklikus kui ka rahvusvahelises plaanis (Gorbatšov 1988). See ei tähenda-
nud sõnavabaduse saabumist, kuid varasemaga võrreldes muutus sõna siiski
vabamaks ning eelkõige ilmnis see ajakirjanduses. Infopiirangud lõdvenesid,
trükki pääses kirjutisi majanduse kehvast seisust, keskkonnaprobleemidest
jms, mida varem ei kajastatud. Käesoleva uurimuse seisukohalt on kõige olu-
lisem taustaallikas lasteajakirjandus. Näiteks kirjutatakse 1988. aasta algul
ajakirjas Pioneer ikka veel pioneeriks astumisest, kuid aasta teises pooles aja-
kirja sisu muutub. Septembrinumbri kaanepilt kujutab kaevandusmasinate
poolt näritud hiigelõuna, mille habras pind jaksab vaevu kanda Eestimaa ini-
meste traditsioonilisi talusid.

Illustratsioon 1. Priit Rea.

Allikas: Pioneer 1987.

Pioneer kaanepilt sisaldab vihjet nii 1987. aastal alguse saanud fosfo-riidisõjale kui ka keskkonnaprobleemidele laiemalt, samuti eestlaste protestile arutu kaevandamise vastu ning koos sellega ka nõukogude okupatsiooni vastu. Numbri sisuosas tutvustatakse noortele lugejatele uudseid asju nagu piiblilood, välismaa autod ja Molotovi-Ribbentropi pakt. Just niisama kirev ja kaootiline nagu ajakirja Pioneer sisu, oli hilisnõukogude perioodil ka Eesti ühiskond. 1989. aasta jaanuarinumber avaldab Heinz Valgu pöördumise noorte poole (Pioneer 1989: 4–5), kus ta kõneleb lugejatele uue ajastu nähtustest, samuti hoolivuse ja vastutuse tähtsusest. Valguliku mõtteviisi järgi võib leida ka teismeliste elulugudest. Kogu Eesti ühiskonna jaoks oluliseks sündmuseks osutus Siim Kallase, Tiit Made, Edgar Savisaare ja Mikk Titma artikli “Ettepanek: kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele” ilmumine ajalehes Edasi (1987). Majandus- ja ühiskonnateadlastest autorid tõid üldsuse ette isemajandava Eesti (IME) idee, seda teemat kajastas ka noorteajakirjandus. Levis loosung “Olen isemajandamise poolt!”, lugejatele selgitati, et eesti inimesed ise peavad IME teoks tegema, olgu nad põllumehed, ehitajad või tudengid (Adamson 1987: 3). Ajalehes Säte kirjutati, et Isemajandav Eesti paneb lisaks täiskasvanutele mõtlema rahakoti sisule ka lapsi, kes peaksid saama mingi võimaluse sissetuleku teenimiseks (Aan 1989: 1). Koolialmanahhide ja lastelehtede rist sõnades küsiti sageli Isemajandava Eesti lühendit, sellega levis teadlikkus IME olemasolust. Paralleelselt IME-idee levikule käis 1980. aastatel üle Eesti UFO-huvi puhang, digitaalarhiivi DIGAR statistikast on näha, et meediakajastuses saabus haripunkt aastal 1989 ehk just sellel ajal, kui teismelised oma elulugusid kirja panid. Inimeste kohtumistest tulnukatega kirjutatakse nt ajalehtedes Noorte Hää (Raskasov 1989: 3) ja Edasi (Hanson 1989: 6), kuid ka Säte läheb teemaga kaasa: avaldatakse joonistusi, kutsutakse üles oma isiklikke kogemusi lugejatega jagama, teismelised võtavad sõna UFOde poolt ja vastu (Säte 1989: 2). Nii see kui ka kõik teised ajastuspetsiifilised ideed, suundumused ja sündmused saavad ereda vastupeegelduse allpool analüüsitavates elulugudes.

2. UURIMUSE EESMÄRK, MATERJAL JA METOODIKA

Uurimistöö eesmärk oli teismeliste elulugude temaatilise struktuuri tuvastamine ning selle eripära kirjeldamine.

Uurimismaterjal koosnes 154 eluloost, mis saadeti Eesti Kirjandusmuuseumisse kolmes jaos: 1989. aasta sügisel 67, 1990. aasta kevadel 40 ning 1993. aasta kevadel 47 elulugu. Me käsitleme neid tekstikorpusedena, mille kogumaht on 551,4 normlehekülge. Eluloo keskmine pikkus on ligikaudu 4 lk, kõige pikem elulugu on 15 ning kõige lühem 1 lk.

Elulugude autorid elasid maal või väikelinnas ning õppisid 9.–12. klassis. 89 autorit olid tüdrukud ja 65 autorit poisid. Nad olid sündinud aastatel 1972–1977, nende keskmine vanus kirjutamise ajal oli 15 aastat, vanim oli 18aastane ning noorim peagi 14aastaseks saamas.

Analüüsi eeltööna digitaliseerisime käsitsi kirjutatud elulood. Seejärel täpsustasime ja süstematiseerisime metaandmed statistilise ülevaate koostamiseks autorite ja elulugude kohta. Eemaldasime elulootekstidest tundlikud isikuandmed. Kodeerisime tekstid, andes igaühele ID-koodi, mis koosneb teksti järjekorranumbrist analüüsitavas korpuses ning viitab kirjutaja soole: F(emale) = tüdruk, M(ale) = poiss.

Eluloonarratiivide sisu analüüsimiseks kasutasime lähilugemist. Analüüsi käigus määratlesime alateemad, millest koosneb iga konkreetse eluloo temaatiline struktuur. Alateemad varustasime teemamärksõnadega. Üldistavate järelduste tegemiseks temaatilise struktuuri iseärasuste kohta kasutasime võrdlevat analüüsi.

3. TEISMELISTE ELULUGUDE TEMAATILINE STRUKTUUR

3.1. Ülevaade eluloonarratiivi alateemadest

Eluloonarratiivi temaatilises struktuuris me eristame 12 alateemat, mille tähistamiseks kasutame järgmisi märksõnu: koolieelne aeg, perekond, kodu, kooliskäimine, noorteorganisatsioonid, hovid, juhtumused, maa- ja linnaelu, hoiakud, emotsioonid, tulevik, ajalootaust. Teemamärksõnad on laiad üldistused, nende alla oleme koondanud erinevaid sündmusi, arutlusi ja mõtteavaldusi, mis on omavahel seotud kas temaatiliselt või ajaliselt: nt teemamärksõna *kodu* hõlmab kodumaja, korteri ja koduümbruse kirjeldusi ning elukohavahetusi, teemamärksõna *koolieelne aeg* hõlmab sündmusi, mis toimusid sünnist kooliminekuni (vt joonis 1).

Teemamärksõna *koolieelne aeg* alla on koondatud sündimine, nimepanek, ristimine, lasteaias käimine ning vaimne ja füüsiline areng varases lapseas. Suurem osa autoreid alustab elulugu sünnifaktidega. Mõni autor jutustab sündimise kohta vanematelt kuuldud loo. Järgnev näide illustreerib nii sündimisest kirjutamist kui ka seda, kuidas ajalootaust elulugudes esile tuleb. 1989. aastal sündinud tüdruku ema viidi sünnitama 8. mai hilisõhtul, kuid ta tuli ilmale 9. mail. Sellel päeval tähistati Nõukogude Liidus alati suurejoonelise paraadiga Saksa armee alistamist Teises maailmasõjas. Ajaloost on teada, et vastav dokument jõustus 8. mail kell 23:01, kuid vööndiaegade erinevuse tõttu oli Moskvas siis juba 9. mai. Eestigi elas Moskva ajas ning ema ei soovinud, et lapse sünnipäev langeks militaarse alatooniga päevale. Ta palus ämmaemandal sünniaja varasemaks märkida, nii et see jääks 8. maile. Ämmaemad pani kirja õige sünniaja 9. mail, mis nüüd on Eesti kalendrites kirjas Euroopa päevana.

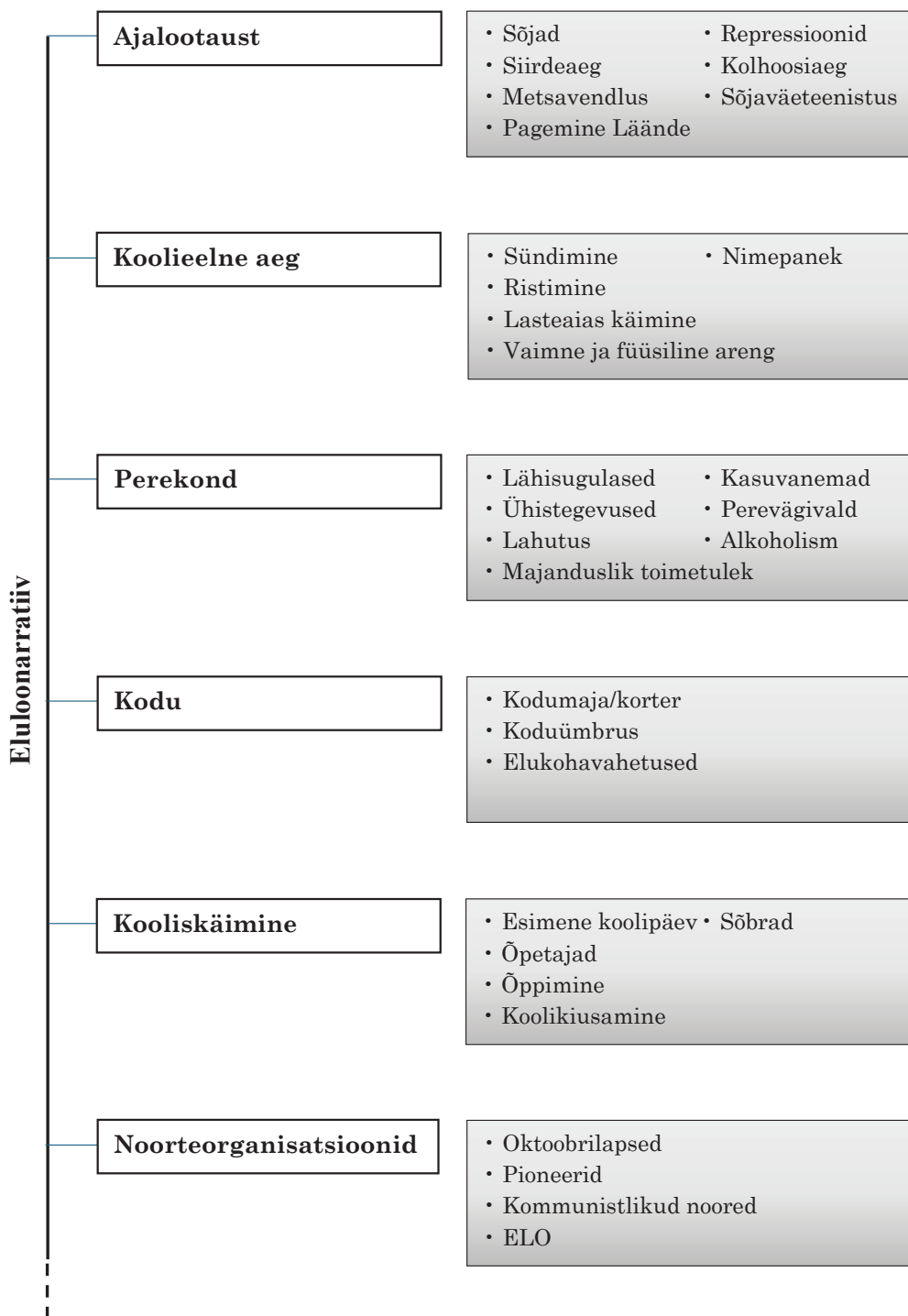
Teemamärksõna *perekond* hõlmab andmeid lähisugulaste ja kasuvanemate kohta ning selliseid teemasid nagu pere ühistegevused, lahusus, perevägivald, alkoholism ning majanduslikud toimetulekuraskused. Enamasti esitatakse pereliikmete kohta neutraalset infot, nt vanemate töökohad, õdede-vendade sünd, suhtlemine vanavanematega, sageli kirjutatakse ka nende surmast.

Ühistegevuste osas on huvipakkuv puhkusereiside teema. Siirdeaja kõige eksootilisemad reisid viisid peresid Moskvasse või Musta mere äärsetesse kuurortidesse. Elulugude põhjal võib öelda, et selliseid reise võeti ette harva. Reis oli eriline sündmus, kus lapsed kogesid fantastilisi asju nagu lennuki-sõit, tormine meri, suured mäed või lõunamaised puuviljad, mistõttu reisidel oli elulugudes tähtis koht. Märksõna *perekond* alla koondub ka elu pahupool, leidub elulugusid, mille struktuuris negatiivsed teemad domineerivad positiivsete üle. Näiteks käsitleb 15aastase autori elulugu selliseid teemasid (esinemise järjekorras): pereliikmed, sündimine, kodu, kolimised, vanavanemad, lahtetus, kasuisa, koduvägivald, alkoholism, sõbrad, luhtunud armastus, tulevik, majanduslikud toimetulekuraskused ja hobid. Selles loos on umbes pooltel alateemadel negatiivne varjund.

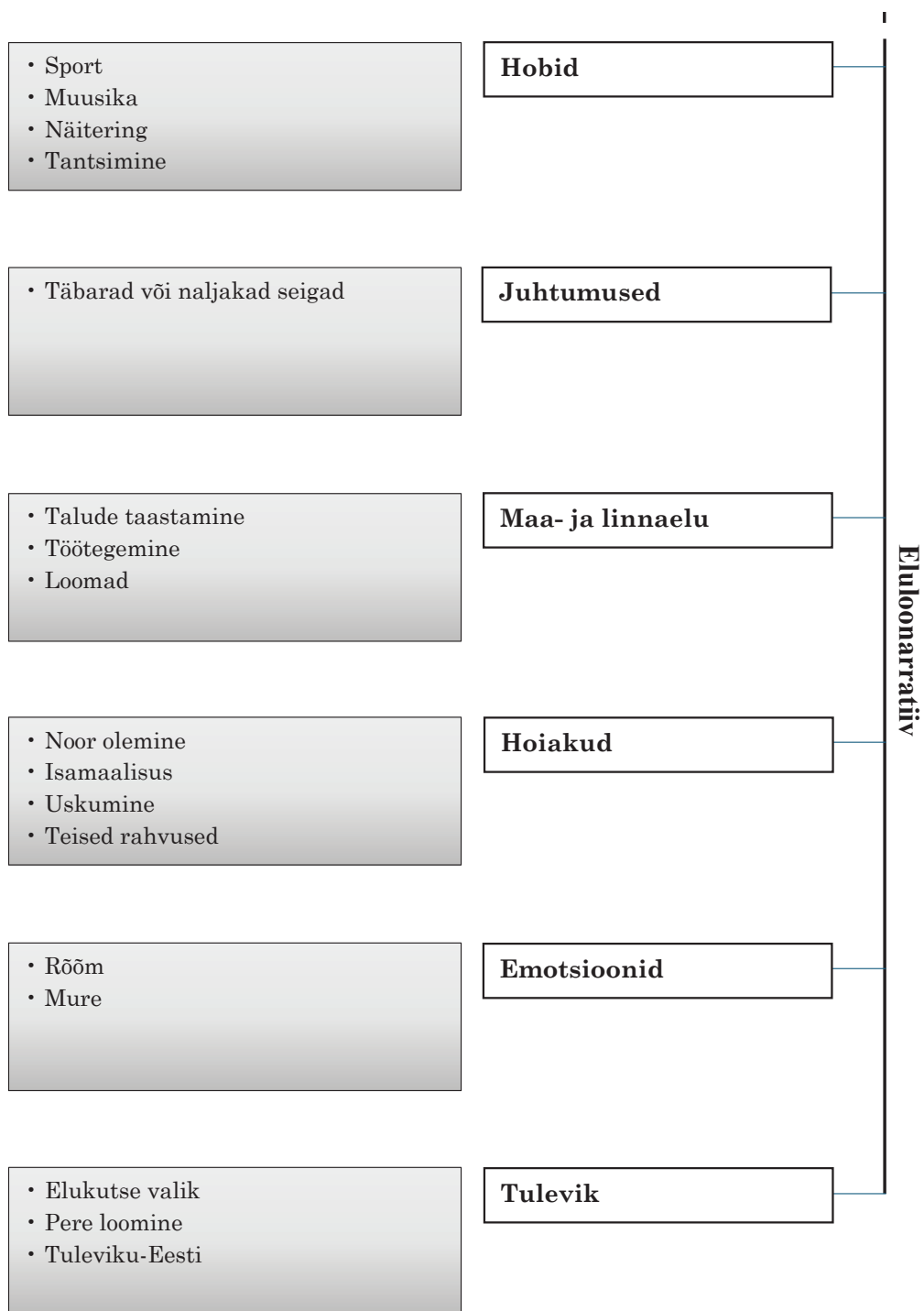
Teemamärksõna **kodu** all kirjutatakse kodumajast või korterist, koduümb-rusest ning elukohavahetustest. Elukohavahetused ja sellega kaasnev koha-nemine uues ümbruses on siirdeaja elulugudes küllaltki sage teema. Kolimise peapõhjusteks on vanemate tööotsingud või kitsad korteriolud, ka lahtused. Paljud autorid, kes eluloo kirjutamise ajal elasid ja käisid koolis Kesk-Eestis või Harjumaal, on tegelikult sündisid hoopis mõnes teises Eestimaa piirkon-nas. Mõned autorid olid keskkooli ajaks läbi teinud juba mitu elukohavahetust. Elulugudes nad loetlevad oma elukohti vähimagi viiteta paikkondlikule kuu-luvustundele – see pole jõudnud tekkida kusagil.

Teemamärksõna **kooliskäimine** hõlmab autori meenutusi esimesest koo-lipäevast, õpetajatest ja sõpradest, samuti õppimisega seotud õnnestumisi ja ebaõnnestumisi. Sellised teemad nagu koolikiusamine ja alaväärsustunne on elulugudes samuti esindatud, kuid jäävad tagaplaanile, üldiselt valitseb kooli suhtes positiivne hoiak. Autorid on teinud tähelepanekuid ka muutuste kohta, mis siirdeajal koolis aset leidsid. 1993. aastal kirjutatud elulugudest võime lugeda, et nüüd, kui vana kord on Eestis lagunenu, arvestatakse koolis ka õpilaste mõtete ja ideedega, neil lubatakse asjade üle otsustada, oma sõna sekka öelda. Samas tunnistatakse, et uus suundumus tekitab võõristust ning jõutakse järeldusele, et vabadustega harjumiseks on vaja aega.

Teemamärksõna **noorteorganisatsioonid** alla kuuluvad meenutused ja mõtteavaldused oktoobrilapseks, pioneeriks ja kommunistlikuks nooreks astumise ning organisatsioonilise tegevuse kohta. Kahes eluloos on juttu ka noorteühendusest ELO, mis alustas tegevust just elulugude kirjutamise eel 1988. Elulood näitavad, et paljud lapsed kuulusid organisatsioonidesse mee-leldi, kuna liikmetel olid head tingimused huvide ja võimete realiseerimiseks. Autorid on rahul, et nende vaba aega sisustati põnevate tegevustega, mille käigus sai õppida ka eluks vajalikke oskusi ning arendada juhiomadusi. Elulu-gude kirjutamise ajaks on nõukogudeaegsed noorteorganisatsioonid tegevust lõpetamas, mistõttu kirjutatakse avameelselt ka negatiivsetest kogemustest, nt pealesunnitud liikmelisusest, vastumeelsusest nõukogude sümboolika kandmise suhtes jms.

Joonis 1. Märksõnastatud alateemad ja nende sisu teismeliste elulugudes.

Teemamärksõna **hobid** alla koonduvad spordielus osalemine ning muusika, tantsu või näitlemisega tegelemine. Elulood näitavad, et siirdeaja teismeliste hobide hulgas domineerisid sport ja muusika, kuid oli ka selliseid hobisid, mis osutavad ajastu eripärale. Näiteks lisandub 1990. aastal tavapärasele kooli-kooris laulmisele kirikukooris laulmine – teatavasti polnud nõukogude ajal koguduste tegevuses osalemine soositud, kuid siirdeajal toimus ühiskonnas märkimisväärne hoiakumuutus. Mõne tüdruku eluloos mainitakse moekoolis käimist, see jääbki siirdeajale ainuomaseks hobihariduse võimaluseks. 1980. ja 1990. aastate vahetusel asutati mitu moe- ja esteetikakooli (Raidla 2014: 99–101), neist kõige populaarsem oli Enelini Moekool, mis tegutses sama nimega moefirma juures. Elulood näitavad, et kool pakkus tüdrukutele suurt huvi, kuna seal õpetati kõike, mis tavakoolihariduse juurde ei kuulunud: naiselikku kõndi, dietoloogiat, jumestamist, kuid ka etiketitundmist ja kultuurilugu (Pirn 1992). Firma pankroti tõttu lõpetas kool tegevuse 1994 (Trallmann 1995), kuid mõned autorid on moekooli tegevusest siiski osa saanud ning säilitavad oma lugude kaudu ka üldist teadmist sellise kooli olemasolu kohta.

Teemamärksõna **juhtumused** alla on koondatud varase lapsepõlve sündmused, mis on kirjutajal eredalt meeles ka kümmekond aastat hiljem. Sageli on need mingid täbarad või pisut ohtlikud olukorrad, mis tekitasid hirmu, kuid tunduvad elulugude kirjutamise ajal pigem naljakad.

Teemamärksõna **maa- ja linnaelu** all käsitletakse talude taastamist, töötgemist ning ka suhtlemist loomadega. Loomadest – enamasti koertest või hobustest – jutustatakse südamlikke, mõnikord ka kurva lõpuga lugusid. Arvestades elulugude lühidust, on loomadega seotud teemalõigud sageli tähelepanuväärselt pikad, millest võib järeldada, et emotsionaalne side loomadega on laste elus väga oluline. 1991. aastal võeti vastu omandireformi seadus, millega Eesti Vabariigi kodanikele tagastati nõukogude ajal võõrandatud maa. Selle tähtsus kajastub teismeliste elulugudes, mis näitavad, et tagastatud talukohtade taastamine kujunes innukaks ettevõtmiseks. Mitu autorit seostasid taludega kogu oma järgneva elu. Mõnes eluloos on antud ülevaade sellest, mitu hektarit on talul maad, millised hooned on korrastamisel ja kui ruumikad need on, kui palju on loomi, mida talumaadel kasvatatakse, millised on kokkuostuhinnad, kui kallid on jõusööt ja põllumasinad, mis kell tuleb pere-liikmetel ärgata, et teha kõik toimetused enne palgatööle või kooli minemist. Ühtlasi pakuvad maaelu kajastavad elulood tõendust, et siirdeaja lapsed said varakult täiskasvanuks, nad tundsid rõõmu samadest asjadest ning muretse-sid samade asjade pärast nagu nende vanemad. Vastupidiselt maaelule leiab linnaelu vähe kajastamist. Peamiseks põhjuseks on tõenäoliselt asjaolu, et suurem osa kirjutajaid elab maakohas. 154 eluloo seas on ainult kolm sellist, kus pikemalt kirjeldatakse elu linnas. Elulugudes kirja pandud tulevikuplaa-nidest järeldub, et aasta või paar pärast eluloo kirjutamist siirduvad autorid linna, et asuda õppima mõnes kõrgkoolis. Arvatavasti ei pöördu osa neist lõpetamise järel tagasi kodukohta, kuna nende elukutse-eelistused viitavad

n-ö linnatöölle (jurist, arst, näitleja, psühholoog), kuid teismeeas ei unista kirjutajad linna pääsemisest, sest neile meeldib elada maal, kus on perekond ja sõbrad, loodus ja loomad.

Teemamärksõna *hoiakud* alla on koondatud autorite arvamused sellest, mida tähendab olla noor, nende isamaalised mõtteavaldused, suhtumise teisesse rahvustesse ning millessegi või kellessegi uskumine.

Teemamärksõna *emotsioonid* hõlmab olukordi ja sündmusi, mis teevad autoreid rõõmsaks või õnnelikuks (nt suhted sõprade või vanematega, head hinded, kingitused, armumine) või siis kurvaks ja murelikuks (nt vaesus, looduse reostamine, lähedaste haigused, hirmud).

Teemamärksõna *tulevik* all kirjutatakse elukutsevalikust, oma pere loomisest ning ootustest tuleviku Eestile. Eri aastatel kirjutatud elulugude kõrvutamine näitab, et selle teema raames on rõhuasetus erinevatel probleemidel. 1989. aasta elulugudes on laste tulevikunägemuse keskmeks Eesti vabaks saamine. Autorite lootusi saadavad kahtlused. Mõned ei julge helget tulevikku uskuda, kuid peavad õigeks selle nimel siiski pingutada – näiteks paremini õppida, eriti inglise keelt. 1993. aasta elulugudes tõuseb Eesti asemel rohkem esile isiklik karjäär. Kirjutajad soovivad sisse pääseda mõnda kõrgkooli, et omandada “korralik eriala”. Kuna Eesti on juba vabaks saanud, siis see pole enam teema, nüüd oodatakse tuleviku Eestilt, et see muutuks Rootsi sarnaseks heaoluriigiks, kus pole pikki poejärjekordi ega tunta sõna *defitsiit*. Eesti inimesed peavad saama võimaluse reisida välismaal, näha teisi rahvaid ja kultuure. Poisid unistavad tagastatud talu heale järjele saamisest. Tüdrukud kirjutavad oma pere loomisest ning seda ühtmoodi nii 1989., 1990., kui ka 1993. aastal. Nad loodavad, et leiavad korraliku abikaasa, et neil on tulevikus ilus kodu – tavaliselt oma maja, kus lastel on turvaline olla. Võimalik, et selle soovi taga on vanemate alkoholilembus, lagunenu pered ja lõputud kolimised, millega kirjutajad on oma elus kokku puutunud.

Teemamärksõna *ajalootaust* alla koonduvad autori osutamised ajaloosündmustele, millega tema perekonna elu on seotud: sõjad alates Vabadussõjast ning lõpetades Teise maailmasõjaga, sõjaga kaasnenud repressioonid ning pagemine Läände, kolhoosiaeg ja metsavendlus, sõjaväeteenistus Nõukogude armees, öölauupeod, Balti kett, iseseisvuse väljakuulutamine. Seega on elulugudes mainitud kõiki tähtsamaid ajaloosündmusi, mis puudutavad Eestit alates omariikluse algusest kuni elulugude kirjutamise hetkeni. Varased sündmused tulevad teismeliste elulugudesse koos vanavanematest ja vanematest jutustamisega, mis laieneb elulugude ajalist mõõdet tunduvalt, viies selle tagasi 19. sajandisse. Ootuspäraselt on elulugudes kesksel kohal periood, mis algab kirjutaja sünniga ning lõpeb eluloo kirjutamise aastaga. Me nime-tame seda siirdeajaks, kuid elulugudes sellist mõistet ei esine, kuna tuli kasutusele hiljem. Autorid määratlevad kirjutamise aega uue ajana, mõned ka uut-mise ajana.

3.2. Hoiakud teismeliste elulugudes

Analüüsitavatele elulugudele annab erilise väärtuse nendes sisalduv info siirdeaja teismeliste hoiakutest hariduse, perekonna ja Eesti riigi suhtes. Inimese väärtushinnangute, hoiakute ja emotsioonide vahel valitseb tihe side, nad toimivad vastasmõjus (Izard 2009) ning see tuleb esile ka analüüsitud elulugudes. Autorite hoiakud ilmnevad kõige vahetumalt selle kaudu, millesse nad usuvad ning milliste tulevikuunistuste täitumisele loodavad. Pilt, mis elulugude põhjal joonistub, on mitmetahuline. 1989. aasta elulugudes äratav tähelepanu, et autorid kirjutavad uskumisest UFOdesse. Ükski autor ei peatu teemal pikemalt. Jääb mulje, et oluline on seda eluloos mainida, see on nagu enesepositsioneer, mis jagab autorid UFOdesse uskujaiks ja mitteuskujaiks. UFOdesse uskumine võis olla lihtsalt ajastu trend, mis sai toitu segastest oludest siirdeühiskonnas. UFO-usu kõrval oli ka teisi uskumise objekte, mida elulugudes deklaratiivselt väljendatakse, sh Eesti Vabariik, näiteks:

Ma usun sõprusesse. Loodan, et mu tõelised sõbrad ei jäta mind kunagi hätta. Usun tulevasse Eesti Vabariiki, usun UFO-desse.
(018-M, 1989)

1990. ja 1993. aasta elulugudes vahetab UFOdesse uskumise välja Jumalasse uskumise teema. Teatavasti ei soositud nõukogude ajal sidet kirikuga, kuid elulugude kirjutamise ajal olukord muutus. Usuelu hakkas elavnema, kirikud tehti korda, neis hakati andma kontserte ja inimesed harjusid julgelt kirikuuksest sisse astuma. Usualases kirjanduses on 1980. aastate lõppu nimetatud kirikute ja koguduste taasavastamise ajajärguks, mis tipnes usuühendusi represseerivate seaduste tühistamisega 1990. aastal (Rohtmets 2019: 156–158). 1993. aasta elulood pakuvad kinnitust nende muutuste kohta ning näitavad, kui tähtsad need olid mõne autori isikliku elu seisukohalt. Usust Jumalasse ja hoiakust religiooni suhtes kirjutatakse julgelt ja siiralt, näiteks:

Ma olen väiksest saadik kokku puutunud usuga. Minu ema-poolsed vanavanemad on usklikud. Nad usuvad Jumalat, kes on loonud taeva ja maa ja inimese. Ka mina usun Jumalat. Alguse sai see siis, kui ma olin 7-8-aastane. Tädi võttis mind sageli endaga [---] Palvemajja kaasa. Ma harjusin sellega juba väikeselt. Praegu võin oma kogemuste põhjal öelda, et usun Jumalat. Uuestisünni (vaimse uussünni) elasin ma läbi 1991. a. neljateistkümnne aastasena. Ma sain "Jumala lapseks". Ristiti mind 31. augustil 1992. a. ja [---] kogudusse õnnistati sama aasta 6. septembril. Kõige meeldejäävaim sündmus aastal 1992 oli suvel asetleidnud [---] Kristlik Laager '92. Sellest võttis osa 50-60 noort kristlast. Kõige rohkem oma elus hindan ma usku. Jumal tähendab minu elus kõike. (138-M, 1993)

Enamasti kinnitavad kirjutajad ühe lausega oma usku millessegi, mis on kõrgem kui inimese mõistus või tunnustavad Jumala ülemvõimu kogu eksistentsi üle, kuid ülal näitena kasutatud eluloo temaatilises struktuuris on usuelu ning hoiak religiooni suhtes kesksel kohal. Autor on alateema detailsemalt lahti kirjutanud ning ühtlasi on see kõigi analüüsitud elulugude alateemade lõikes üks pikemaid teemakäsitusi.

Nõukogude aja lõpul kirjutatud elulugusid iseloomustab kõrge isamaalisus, see väljendub autorite rahulolus Eesti poliitiliste suundumustega ning usus vaba Eesti tulevikku, näiteks:

Ma usun, et Eesti saab vabaks maaks. Ma tahaksin et Eesti lööks NSVL-st lahku, tekiks uus omaette riik. Loodan, et venelaste ülekaal kaoks. Ma hoian kõikidele eestlaste üritustele pöialt. Meeldib, et Pika Hermannini tornis lehvib sinimustvalge lipp. Loodan, et maailmakaardil on tulevikus Eesti teise värviga värvitud. Sellega, mida on eestlased korda saatnud, olen ma väga rahul. Ketid ehitamine läbi Baltikumi oli üks suurem üritus, et näidata maailmale ennast. (044-M, 1989)

Esitatud näidet võib nimetada 1989. aasta elulugude tüüpiliseks mõtteavalduseks, see on kantud uhkustundest ning pakatab optimistlikust lootusest. Paljudes elulugudes on isamaalisus leidnud väljenduse IME täitumise ootuse kaudu. Ajavahemikus 1989–1990 oli IME üks kuumimaid teemasid Eesti ühiskonnas, sellest kirjutati ajalehtedes, räägiti televisioonis ja raadios ning mõistagi Eesti kodudes. 1989. aastal kirjutavad autorid IME-st suure vaimustusega, mõned deklareerivad täie veendumusega oma usku IME võidusse. Tõenäoliselt peegeldavad teismeliste arvamusel ja hoiakud täiskasvanute omi. Elulugudele toetudes võib öelda, et laiema üldsuse käsituses polnud IME-l nähtavat seost institutsionaalsete majandusreformidega, mille olid kontseptsiooni keskmesse seadnud ühiskonna- ja majandusteadlased. Üldsuse jaoks tähendas IME külluslikku elu, mis on sarnane elule Läänes, ning see peegeldub ka paljude teismeliste elulugudes, näiteks:

Mõte, mis meist saab tulevikus ja kuidas me paarikümne aasta pärast elame, ei tee õnnelikuks. Teine asi, kui IME korda läheb ja elu selliseks muinasjutuliseks muutub, nagu see meile praegu tundub kas või Soome TV vaadates. (114-F, 1993)

Juba 1990. aastal hakkas meedias IME-vaimustuse kõrvale sügenema irooni. Ilmekas näide on ETV 1989/1990 aastavahetusesaatest kuulsaks saanud Alo Mattiiseni ja Vahur Kersna laul “Ei ole üksi ükski ime” (Mattiisen & Kersna 1989), mille kandsid ette tuntud teleajakirjanikud. Järgnev katkend näitab kriitilist hoiakut isamaalisuse kõrval maad võtnud tarbijamentaliteedi suhtes.

Ref.:

*Meil ime, ime ootel punab palg,
on lahti, lahti suu ja rippu jalg.
Oh tule, tule, näe ja päästa sa
meid kõiki Eestimaal.*

*Siit loomafarmist tahaks ruttu koju
inimeste sisse, sääl on hää,
et puuris ei peaks sirguma mu poju,
saaks vaba mulla alla panna pää.*

Ref.

*Kuid enne seda sööks veel palju sinki
ja õlut kuute marki pääle jookse.
Lacoste särki peidaks kõhtu prinki
ja lükkaks kokku kõik mis IME tooks.*

Teksti autorina mängib Kersna IME kahetähenduslikkusega, kuid elulugude põhjal võib öelda, et lühendi kuuldeline kokkulangevus sõnaga *ime* tõepoolest mõjutas mõiste sisu. Elulugudes võrdub IME helge tulevikuga, mille võimalik täitumine tundus sellel ajajärgul kui ime. IME teema esineb kõigi kolme aasta elulugudes, kuid igal järgneval aastal kirjutatakse sellest üha vähem ning aja jooksul muutub ka teismeliste hoiak: positiivne usk asendub pessimismiga, näiteks:

1987. aastal lõpetasin [---] kooli. Edasi asusin õppima [---] keskkooli. Nüüd olen jõudnud keskkooli viimasesse klassi. Lõpetamiseni on jäänud veel pool aastat. See aasta on siis IME aasta. Aga on küll minule väga segane, mis sellest kõigest üldse saama hakkab. Usk IME-sse hakkab ka pikapeale otsa saama. Aga eks ikka lootma peab, et Eestis kui mitte selle aastaga siis hiljem ikka midagi paremuse poole läheb. (068-F, 1990)

Hiljem IME fenomeni analüüsides tõdesid majandusteadlased, et ühiskond küll liikus läbimurde suunas, kuid see, mida inimesed igapäevaelus jätkuvalt nägid, oli tootmise langus, tühjad poeletid ja väärtusetu raha (Kukk 2019: 122–123). 1990. aastad ei toonud kaasa turumajanduse läbimurret ega külluslikku elu. Eestis hakkas kehtima talongisüsteem (Raidla 2014: 10–11), tarbimist püüti reguleerida nii, et kõigil oleks võimalik osta normaalse hinnaga toitu ja esmatarbekaupu (RH 1990: 3), kuid elulugude põhjal võib järeldada, et sellest oli vähe abi. 1993. aastal asendus IME ootuse ja IME-sse uskumise teema majanduslike toimetulekuraskute temaga ning elulugudesse sügenes üha rohkem muremõtteid.

3.3. Emotsioonid teismeliste elulugudes

Emotsioonid on oma olemuselt kultuuride ülesed, nagu tõestavad Paul Ekman ja Wallace Friesen (1986) oma uurimuses “A new pan-cultural facial expression of emotion”. Ekman ja Friesen on näoilmete analüüsimise põhjal välja selgitanud kuus universaalset emotsiooni, millest neli omandavad nullindate algul eesti emotsiooniuuringutes keskse koha: need on viha, armastus, kurbus ja rõõm (Vainik 2002a: 543–546, Vainik 2002b: 327). Ene Vainiku uurimused põhinevad sõnavaral, ta on analüüsinud emotsioonisõnade esinemissagedust eestikeelses tekstikorpuses ning saanud tulemuseks järgmise rea: õnn, tänu, lootus, meeldima, mure, kartma, rõõm, armastus, hirm, süü, mõnu, viha, kurbus, uhkus, lõbu, häbi, kirg, igatsus, kadedus (Vainik 2016: 291). Rõõm ja mure on emotsioonisõnavara uuringutes rohkem tähelepanu pälvinud, kui teised emotsioonid ning need tõusevad esile ka teismeliste elulugudes. Sellele aitab kindlasti kaasa asjaolu, et lisaks juhuslikule ilmnemisele on autorid käsitlenud neid emotsioone ka eraldi alateemana, mistõttu me saame emotsioonidest rääkida kui võrdväärsest temaatilise struktuuri moodustajast ülejäänud kaheteistkümne alateema kõrval. Eraldi alateemana on emotsioonid esindatud 48 autori eluloos. Emotsiooniteema esinemine elulugudes tõukub arvata-vasti üleskutsest “Eestimaa elulood”, kus potentsiaalsele autorile esitatakse küsimus: “Mis on sulle elus rõõmu, mis muret toonud?”.

3.3.1. Rõõm

Elulootekstides on emotsioonide alateemat lihtne tuvastada, kuna autorid juhatavad selle sageli sisse mõne fraasiga, mis viitab rõõmule või murele, nt *mulle teeb rõõmu, ma tunnen muret*. Varasemates emotsioonisõnavara uurin-gutes on rõõmu ja õnne käsitletud eraldi emotsioonidena, kuid arutluse all on olnud ka nende kohatine kattuvus. Asta Õim (2003: 854–857) kirjutab, et õnn on enamasti seotud inimeste vaheliste suhetega ning mõiste *õnnelik olema* esineb sageli tähenduses *rõõmus olema* või *heameelt tundma*. Vainiku käsitu-ses on rõõm õnne “väike õde” (Vainik 2016: 196), st rõõm võib sisalduda õnne tähenduses, kui defineerime õnne nii, et õnn on rõõm ja rahulolu millegagi. Teismelised on kasutanud oma elulugudes sõnu *õnn* ja *rõõm* sünonüümidena. Rõõmust kirjutab oma eluloos 31 autorit. Paljude jaoks seostuvad rõõm ja õnn eelkõige sellega, et neil on olemas kodu, pere ja sõbrad ning kõigi vahel valit-seb hea läbisaamine. Lisaks tunnevad autorid rõõmu siis, kui nad on millegagi vaeva näinud ning jõudnud rahuldust pakkuva tulemuseni, nt head hinded, sportlikud saavutused. Rõõm kaasneb sünnipäeva- ja pühadekinkide saami-sega. Kõik need rõõmuallikad on esile toodud nii 1989., 1990. kui ka 1993. aastal laekunud elulugudes, näiteks:

Olen õnnelik, et mul on olemas veel vanaisa ja vanaema. Hea on see, et meie perekond hoiab ühte ja ei tülitse nagu mõningad teised.
(056-M, 1989)

Siirdeaja teismeliste emotsioonid seostuvad tugevalt poliitiliste sündmustega Eestis. Järgnev näide pärineb 1989. aastal kirjutatud eluloost.

Ükskord ammu sain ma teada, et Eesti on olnud ise ka vabariik ja tal on olnud oma rahvuslipp. Siis see oli kõik suur saladus. Nüüd on see avalikkuse ette tulnud, me võime lehvitada oma rahvuslippe ja laulda isamaalaule. See teeb iga eestlase õnnelikuks. Ka minu teeb.
(065-M, 1989)

Elulugudes väljendub ka õnne puudumine ning see seondub sageli Eesti majandusoludega, Järgnev näide illustreerib ühtlasi hoiakute (isamaalisus) ja emotsioonide põimumist.

Ma ei ole õnnelik ega unista ka paremast elust. Muidugi unistan ma sellest, et Eestimaa saaks iseseisvuse ja oma raha. Ma ei saa olla õnnelik, kuna meil ei ole siin riigis kõik korras, aga ega ma ei oska ka unistada paremast elust. (054-M, 1989)

1993. aastal kirjutatud elulood näitavad emotsioonide osas muutunud pilti. Jätkuvalt tuntakse rõõmu kodu ja lähedaste inimeste olemasolust, kuid lisandub ka uusi põhjusi: mitmes eluloos tuleb esile side kirikuga, usuühenduse osaks olemine ja eriline rõõm, mis sellega kaasneb.

3.3.2. Mure

Nullindate algupoole emotsioonisõnavara uuringud näitavad, et mure positsioon eesti emotsioonisõnavaras tekitas lühikeseks ajaks isegi poleemikat. Vainik järeldab oma varaseimate uurimistulemuste põhjal, et mure ei kuulu eestlaste emotsioonikategooriate keskmesse. Õimule on oma tähelepanekute põhjal jäänud mulje, et murelikkus domineerib eestlaste omakuvandis (Õim 2007: 222), mistõttu oleks ootuspärane, et murel on märkimisväärne positsioon ka emotsioonisõnavaras. Hilisemad uurimused on viinud Vainiku järelduseni, et mure on nagu eestlaste “emotsionaalne kaubamärk”, kuna sellest räägitakse ja kirjutatakse väga sageli. Murel aitab teiste emotsioonide hulgast esile tõusta see, et tihti pole mure vaid üksikisiku individuaalne emotsioon, inimestel on ühiseid muresid, mistõttu mure toimib “ühiskonna sidususe liimainena” (Vainik 2016: 228). Teismeliste elulood pakuvad Vainiku mõtteavaldustele omapoolset kinnitust. Murest kirjutab oma eluloos 48 autorit. Autorid nimetavad olukordi, mis teevad neile muret või kurvastavad neid, nagu näiteks vaesus, looduse reostamine, sõda, haigused, surm, sassis suhted sõpradega või pettumusega lõppenud armumine. Mure olemuse üle arutletakse rohkem kui rõõmu olemuse üle. Üks autor jõuab tõdemuseni, et rõõm on lühike, kuid mure pikk:

Kui on rõõm, siis on see ainult korra, silmapilguks. Kui on suur mure, siis on seda kauaks, nädalad, kuud. (008-F, 1989)

Autorid kirjutavad varaste lapsepõlvemurede taandumisest teismeliseikka jõudes, näiteks:

Kui ma väiksem olin, siis oli mul kaks muret. Esimene mure oli see, et sõda ei tuleks. Teine mure oli see, et ma ei taha hambaarsti juurde minna. Enam mul neid muresid ei ole: kui hambasse auk tuleb, lasen selle kohe ära parandada ja sõja peale ma ei mõtle üldse. (004-F, 1989)

Oma kogemuste põhjal jõutakse järelduseni, et mure kui selline elust siiski ei kao, varasemate asemele tulevad uued ja tõsisemad. Õpilaste elus on peamiseks mureallikaks edasijõudmine koolis, kuid selle kõrval tunnevad teismelised muret ka oma vanemate tööasjade pärast:

Tihti olen olnud mures ema või isa pärast. Kui ema on linnast tulemata ja isa on õhtul kaua ära, siis olen nende pärast mures. Ka siis hakkab süda kipitama, kui neil on tööl halvasti. (008-F, 1989)

Muret toob kaasa lähedaste kaotus või nendest eemaldumine. Elulugudest selgub, kuidas mõjub teismelistele esimene teadlik kokkupuutumine surmaga. Sellest, mida autorid kirjutavad oma lähedaste, aga ka lemmikloomade surma kohta, võib järeldada, et nad on jõudnud arusaamisele surma lõplikkusest ning kogenud leina. Need episoodid, kus autorid kirjutavad oma murest, mille põhjuseks on kellegi surm, kuuluvad kõige tundeküllasemate episoodide hulka. Püütakse kirjeldada oma mure sügavust, näiteks:

Olin esimest korda päris õnnetu, kui kaotasin oma ainukese kallid vanaisa. Ma hoidsin teda väga. Elasin seda raskelt üle. Aga elu lõppeb ükskord niikuinii otsa. Teist korda olin kurb, kui meie koer Sass auto alla jäi. Aga ta paranes ilusti. Nüüd ainult tõstab joostes oma ühte tagumist jalga. Seda on naljakas vaadata. Kõige kurvemad hetked on aga juhtunud viimase aastaga. Ma kaotasin oma kõige parema sõbra Marguse. Olin temaga väiksest peale koos mänginud. Margus oli meie hea perekonnatuttav ja suvilanaaber. Elasin sedagi väga raskelt üle. Margus hukkus traagiliselt. Saatus oli Marguse vastu väga karm. Ta pidi oma eluga hüvasti jätma 15-aastaselt. Minu ellu kurvad hetked tõi veel see, kui Anne ja Karl sõitsid Saksamaale elama. Nutsin selle pärast palju. Neil võib seal olla hea elu, aga oma häid sõpru maha jätta on raske. (017-F, 1989)

IME seondub elulugudes nii positiivsete kui negatiivsete emotsioonidega. Selle oodatakse lootuse ja rõõmuga, kuid selle teostumise pärast tuntakse ka muret, näiteks:

Muret on toonud mulle Eestimaa saatus. Et meie poelett on ikka veel nii kesine ja on inimesi, kes IME-t takistada püüavad. (009-F, 1989)

1993. aastaks on olukord Eestis muutunud ja murel on uued põhjused – esiplaanile kerkib perekonna majanduslik toimetulek. Teismelised muretsesid ka poliitiliste kemplemise pärast riigi juhtimisel, näiteks:

Kõige rohkem praeguses poliitilises olukorras teeb mulle muret väikeste erakondade ja rühmituste omavaheline jagelemine. Kui esimese vabariigi ajal moodustati koalitsiooniparlament, et vastu võtta demokraatlikumaid otsuseid, siis luues praegu samasuguse Riigikogu ei tule sellest kahjuks midagi välja. (118-F, 1993)

Esitatud tsitaat näitab ühtlasi, et teismelised olid Eesti keerukate poliitiliste oludega hästi kursis. Siirdeajastul tõusis Eestis üldiseks kõneaineks hoolivus, see puudutas nii suhtumist kaasinimestesse kui ka ümbritsevasse keskkonnasse. Elulood näitavad, et need probleemid andsid teismelistele põhjust uuteks muredeks. Elulugudesse ilmusid pessimistlikud tähelepanekud empaatia puudumise kohta, näiteks:

Muret teeb see, et inimesed on ükskõiksed, tigidad ja kuidagi tuimad, me ei oska naeratada. Meis on kadunud halastus, oleme täiesti ükskõiksed võõra mure vastu. Meie elu on meid selliseks teinud. (048-F, 1989)

Keskkonnaprobleem ilmus elulugudesse juba 1989. aastal, kuid ainult üks autor puudutas seda teemat:

Mulle valmistab muret Eesti saatus. Ma tahaks, et kõik Eestis olevad õhku saastavad tehased ja kaevandused suletaks. (060-F, 1989)

Rohkem hakati keskkonnaprobleeme käsitlema 1993. aasta elulugudes, selleks ajaks olid need avalikkuses juba mõnda aega teemaks olnud. Autorid jäädvastasid deklaratiivseks, muret väljendatakse üldsõnaliselt, seostamata seda oma kodupaiga või mõne konkreetse keskkonnaprobleemiga, näiteks:

Mulle teeb muret looduse olukord. Valus on vaadata, kuidas teda hävitatakse ja reostatakse. Ta vajab kaitset, on ju loodus kõige alus.
(112-F, 1993)

Keskkonnaga seotud mured on hea näide murest kui “ühiskonna sidususe liimainest”, seda jagasid paljud eesti inimesed olenemata vanusest, haridusest vms.

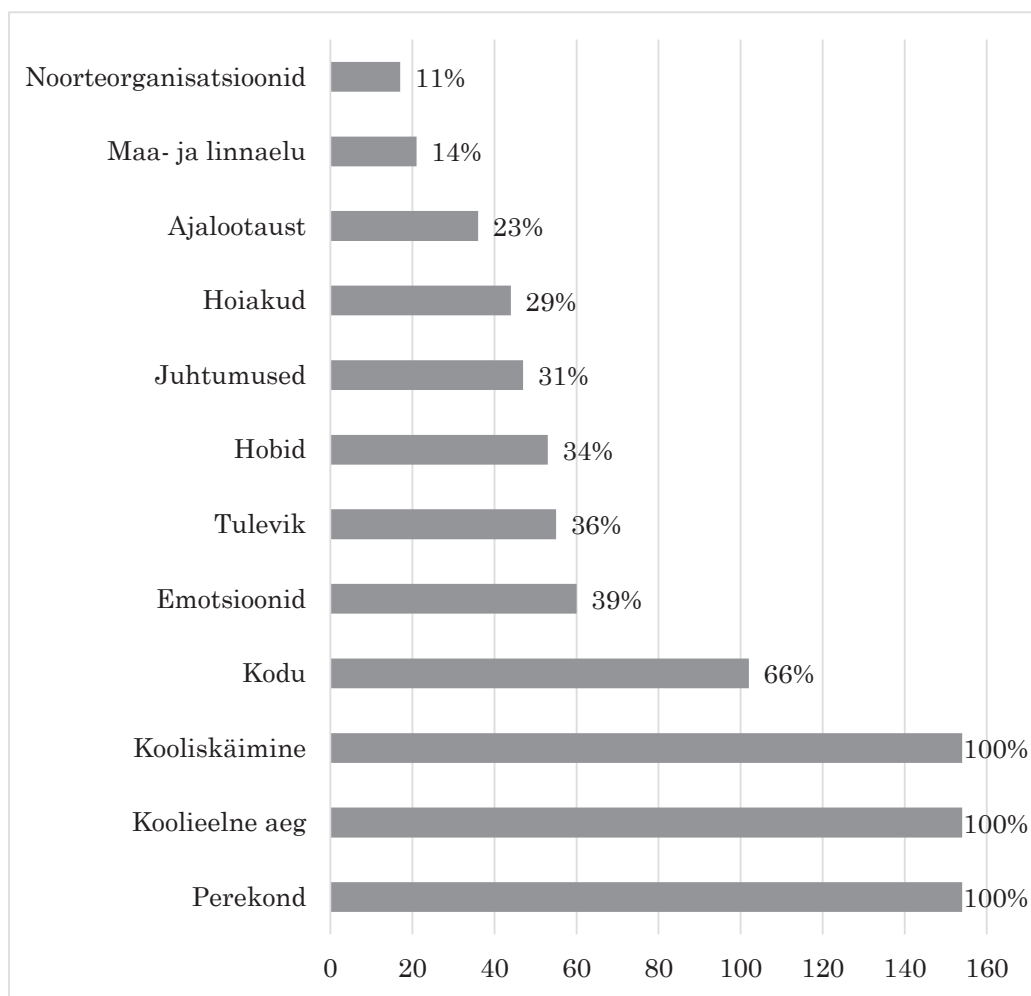
Hoolimata sellest, et murest kirjutavad teismelised rohkem kui rõõmust, jäävad kogu korpuse lõikes domineerima positiivsed hoiakud ja emotsioonid. Sellise üldmulje kujunemises on kindlasti oma osa optimistlikel arutlustel tuleviku üle, millega autorid tavaliselt lõpetavad oma eluloo. Siirdeaja teismelised tajusid põlvkondlikku vastutust tuleviku Eesti ees ning mõistsid ka seda, et igaühe isiklik elu on ta enda kätes, nagu näitab järgnev arutlus, mis üldise hoiaku tabavalt kokku võtab:

Unistada võib kõigist ja kõigest. Ka paremast elust. Praegust elu tuleb võtta sellisena, nagu ta on. On ju teadmine (vähemalt minul), et sellise elu oleme ise endale loonud ja et sellel elul on oma õnn. Inimene peab oskama olla õnnelik. Ilma õnneta oleks maailmas elamine mõttetu. Ja õnne peab igaüks ise endale valmis taguma. Aga kui see elu ja see õnn ei meeldi, võib ju valida teise keskkonna. (061-F, 1989)

3.4. Üldistavaid tähelepanekuid temaatilise struktuuri kohta

Kõik alateemad ei ole esindatud kõigis elulugudes. Diagramm joonisel 2 näitab, mitu protsenti 154 autorist on oma eluloos puudutanud meie poolt määratletud alateemasid.

Kaheteistkümnest alateemast kolm kuuluvad kõigi eluloonarratiivide struktuuri: *koolieelne aeg*, *kooliskäimine* ja *perekond*. Ülejäänud alateemad pole võrdselt esindatud. Oma kodu ja selle ümbrust on kirjeldanud 66% autoritest, ülejäänud alateemade esinemus jääb viiekümnest protsendist madalamale. Nende hulgas tõuseb esile alateema *emotsioonid* (39%), kolmekümne piiri ületavad ka *tulevik* (36%), *hobid* (34%) ning *juhtumused* (31%) ning umbes sama paljudes elulugudes leidub alateema *hoiakud* (29%). Ajalootausta on selgesõnaliselt puudutatud 23% elulugudest, alateemasid *maa- ja linnaelu* ning *noorteorganisatsioonid* leidub vastavalt 14% ja 11% elulugudest. Samas kujunes analüüsi käigus mulje, et alateemad, mida elulugudes leidub vähem, võivad olla kirjutaja seisukohalt eriti tähtsad. Need on sageli lahti kirjutatud pikemalt ja loomingulisemalt, kui ametlikest elulookirjeldustest malli võtavad obligatoorsed alateemad. Viimaste sisuks on sageli kuivad faktid kirjutaja ja tema perekonna kohta, nt sünniandmed, hariduskäik, vanemate töökohad jms.

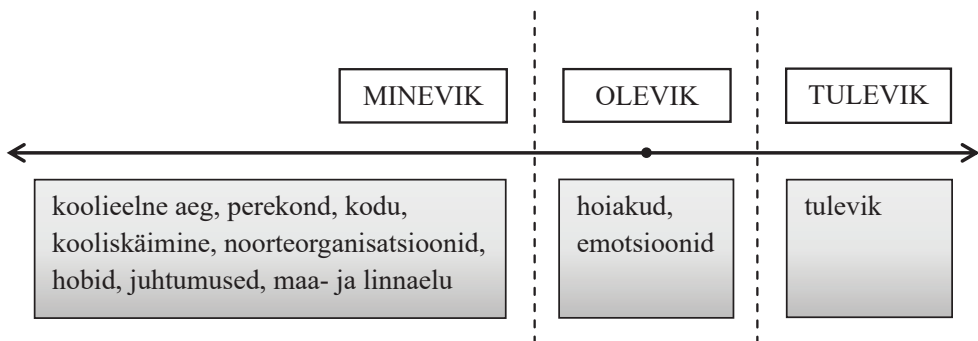
Joonis 2. Alateemade esinemus elulugude struktuuris. Vertikaalteljel alateemade nimetused, horisontaalteljel elulugude arv.

Alateemad ei paikne alati täpselt ühesuguses järjestuses, kuid narratiivid on siiski piisavalt sarnased, tegemaks nende põhjal üldistustavaid järeldusi struktuuri kohta. Valdav osa autoreid esitab oma elusündmuse kronoloogilises järjekorras, kuid analüüsides alateemade paiknemist eluloonarratiivi struktuuris, joonistusid välja ka mõttelised teemaplokid (joonis 3), nende visualiseerimine aitab paremini mõista narratiivi sisemist loogikat ning esile tuua teismeliste elulugude eripära.

Esimese ploki alateemades kirjutavad autorid sündmustest, mis toimusid minevikus või algasid minevikus ning kestavad edasi kirjutamise ajal, mistõttu me iseloomustame seda kui minevikuvaatelist plokki. Teine plokk moodustub alateemadest *hoiakud* ja *emotsioonid*. Nende alateemade kaudu annab autor elusündmustele hinnangu, väljendades seda, mida ta kirjutamise hetkel

tunneb või mõtleb seoses mineviku- ja olevikusündmustega. Kolmandasse plokki kuulub ainult alateema *tulevik*, kuid just see plokk muudab teismeliste eluloonarratiivid eriliseks ja erinevaks täiskasvanute omadest. Teatavasti on täiskasvanute elulugudes rõhuasetus minevikusündmustel ning kui tulevikuteema üldse esineb, siis on see marginaalne (De Vries & Watt 1996). Kõigi elulugude lõikes võib öelda, et tulevikust kirjutavad autorid alati positiivses ja unistavas võtmes, samasugust tendentsi toovad esile ka teised uurijad (nt Ramsgaard & Bohn 2021).

Teismeliste elulugudega seoses võib kerkida küsimus, kas laps on suuteline kirjutama oma elust nii, et tulemus oleks aktsepteeritav eluloona. Psühholoogide uurimused näitavad, et inimese arusaam sidusast eluloonarratiivist kujuneb välja just noorukieas, kui kognitiivsete tööriistade areng jõuab vajalikule tasemele (McAdams 1988). Meie poolt analüüsitud elulugude põgus kõrvutamine täiskasvanute lugudega näitab, et temaatilise struktuuri poolest on teismeliste lood väga sarnased vanemaealiste autorite lugudele. Theo Meder on analüüsinud temaatilist struktuuri vanemaealiste hollandlaste elulugudes, esitame siin oma väite kinnituseks kokkuvõtte alateemadest, mida nendes lugudes käsitletakse. Sündmusi kujutatakse enamasti kronoloogilises järjestuses, need algavad autori vanematega, seejärel tulevad lapsepõlvemälestused, Teise maailmasõja aeg, kodu ja kolimised, kool, sõbrad, sõjaväeteenistus, haridus, kirikuelu, elukutse, abielu, lapsed, puhkusereisid, haigused ja lähedaste surmad (Meder 2020: 95–103). Üldjoontes sarnased alateemad võiks välja tuua ka vanemaealistelt eestlastelt kogumiskampaaniate käigus laekunud elulugudest (Kirss 2017). Nii nagu kõik elulood, on ka siin analüüsitud lood eelkõige sündmuste lood, kuid sündmused on seotud emotsioonidega. Psühholoogide käsituses on elulookirjutus emotsioonidest laetud kirjutamisviis (Barchard & Hensley *et al.* 2013: 332), ning käesolev uurimus näitab, et teismeliste elulood pole ka selles osas erandlikud.

Joonis 3. Teismeliste eluloonarratiivi mõttelised teemaplokid, mis on eristatavad ajalise vaate alusel.

4. KOKKUVÕTTEKS

Elulookirjutuse uurijad kasutavad enamasti oma töös uurimismaterjalina vanemaealiste inimeste elulugusid. Nende põhjal tehtud järeldused on kujundanud üldise arusaama selle kohta, millest inimesed kirjutavad, kui nad kirjutavad oma elust. Meie võtsime vaatluse alla 154 noore inimese elulood, mis on kirjutatud aastatel 1989, 1990 ja 1993 ehk siirdeajal, mil toimus Eesti üleminek demokraatlikule riigikorrale ja turumajandusele ning muutused inimeste mõtteviis, hoiakud ja tulevikusihipid. Elulugude autorid olid sellel ajal vanuses 14–18 aastat. Me seadsime oma uurimistöö eesmärgiks teismeliste elulugude temaatilise struktuuri tuvastamise ja selle eripära kirjeldamise. Analüüsi tulemusena eristasime eluloonarratiivi temaatilises struktuuris kaksteist alateemat: koolieelne aeg, perekond, kodu, kooliskäimine, noorteorganisatsioonid, hobid, juhtumused, maa- ja linnaelu, hoiakud, emotsioonid, tulevik ja ajalootaust. Meie tulemuse kõrvutamine nende uurimustega, mis tegelevad täiskasvanute poolt kirjutatud elulugudega, näitab, et kokkulangevus on väga suur. Lühidusest hoolimata on teismeliste elulugudes esindatud kõik olulised alateemad, mis on vajalikud sidusa eluloonarratiivi ülesehitamiseks.

Teismeliste elulugude peamiseks erisuseks on alateema, mis käsitleb elu tulevikus; teatavasti on vanemaealiste inimeste elulugudes rõhk minevikusündmustel. Teismeliste elulugude temaatilises struktuuris on huvipakkuv ka see, et ligikaudu kolmandik autoritest käsitleb eraldi alateemana emotsioone: 31 autorit kirjutab rõõmust ja 48 autorit kirjutab murest. Arutletakse rõõmu ja mure olemuse üle, kuid eelkõige loetletakse olukordi, mis kirjutajatele rõõmu põhjustavad, nt head hinded, turvaline kodu ja perekond, kus pole tülisid. Teismeliste mured on sageli seotud oma pere majandusliku toimetuleku ja Eesti riigi saatusega. Autorite hoiak on sügavalt isamaaline. Elulugudes väljendub mure Eesti vabaks saamise ja Isemajandava Eesti (IME) teostumise pärast, samuti Eestimaa looduse ja inimeste hoolimatuse pärast. Siirdeperioodil kirjutatud elulugudes tuleb ajastutundlikkus esile erakordse selgusega.

TÄNUSÕNAD

Artikli valmimist toetasid Eesti Kirjandusmuuseumi projektid EKM 8-2/22/1 "Kultuurilugu ja arhiiv: allikad, probleemid, vaatenurgad" ja EKKD-III5 "Emotsioonide arengumustrid eesti kultuuris".

ARHIIVIALLIKAD

EKLA f 350 – Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKM EKLA), f 350, m 1:56-122/1:122a/1:169-208/1:299-345

KIRJANDUS

- Aan, Helle 1989. Mitte välisreisi nimel. – *Säde*, 6. september, lk 1.
- Adamson, Rein 1987. Lootus on noortel. – *Põllumajanduse Akadeemia* 26, lk 3.
- Annuk, Eve (koost) 1997. *Naised kõnelevad*. Eesti elulood. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Barchard, Kimberly A. & Hensley, Spencer & Anderson, Emily D. & Walker, Holly E. 2013. Measuring the Ability to Perceive the Emotional Connotations of Written Language. – *Journal of Personality Assessment* 95 (4), lk 332–342 (DOI:10.1080/00223891.2012.736906).
- De Vries, Brian & Watt, David 1996. A Lifetime of Events: Age and Gender Variations in the Life Story. – *The International Journal of Aging and Human Development* 42 (2), lk 81–102 (DOI:10.2190/FM22-V5VT-B60Y-6UGC).
- Ekman, Paul & Friesen, Wallace V. 1986. A new pan-cultural facial expression of emotion. – *Motivation and Emotion* 10 (2), lk 159–168 (DOI:10.1007/bf00992253).
- Epner, Luule & Viires, Piret 2024. Siirdekultuuri mosaiigid. – *Philologia Estonica Tallinnensis* 9. Siirdejastu kultuurimuutused II, lk 5–14 (DOI:10.22601/PET.2023.09.00).
- Gorbatšov, Mihhail 1988. *Uutmine ja uus mõttelaad meie maa ja kogu maailma jaoks*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Hanson, Raimu 1989. Kohtumised salapärasusega. – *Edasi*, 12. oktoober, lk 6.
- Harju Elu 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Harju Elu*, 7. september, lk 3.
- Hinrikus, Rutt (koost) 2000a. *Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas*. I osa. Tallinn: Tänapäev.
- Hinrikus, Rutt (koost) 2000b. *Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas*. II osa. Tallinn: Tänapäev.
- Hinrikus, Rutt (koost) 2003. *Eesti rahva elulood. III osa, Elu Eesti NSV-s*. Tallinn: Tänapäev.
- Hollo, Maarja 2024. Autobiograafiliste allikate kogumine Eesti kultuuriloolises arhiivis. – *Horisont* 2, lk 60–62 (<https://www.loodusajakiri.ee/autobiograafiliste-allikate-kogumine-eesti-kultuuriloolises-arhiivis/> – 22.10.2025).
- Izard, Carroll E. 2009. Emotion theory and research: Highlights, unanswered questions, and emerging issues. – *Annual Review of Psychology* 60 (1), lk 1–25 (DOI:10.1146/annurev.psych.60.110707.16353).
- Kallas, Siim & Made, Tiit & Savisaar, Edgar & Titma, Mikk 1987. Ettepanek: kogu Eesti NSV täielikule isemajandamisele. – *Edasi*, 26. september, lk 3.
- Karusoo, Merle 1989. *Olen kolmeteistkümne aastane. Ühe etenduse lugu*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Karusoo, Merle (koost) 1997. *Kured läinud, kurjad ilmad*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Kirss, Tiina 2017. Sündmusküllased elulood: Erich Araku käsikiri. – *Keel ja Kirjandus* 12, lk 897–915 (DOI:10.54013/kk721a1).
- Koit 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Koit*, 14. september, lk 3.
- Kommunismiehitaja 1988 = Kallis Saaremaa rahvas! – *Kommunismiehitaja*, 3. mai, lk 1.
- Kukk, Kalev 2019. *Eesti majanduse 100 aastat*. Tallinn: Post Factum.
- Maaleht 1989 = Eestimaa elulood. – *Maaleht*, 14. september, lk 11.
- Mattiisen, Alo & Kersna, Vahur 1989. “Ei ole üksi ükski ime”. – *YouTube* (<https://www.youtube.com/watch?v=1cSTz3v3dYk> – 22.10.2025).
- McAdams, Dan P. 1988. *Power, Intimacy, and the Life Story. Personological inquiries into identity*. London: Guilford Press.
- Meder, Theo 2020. Eluraamatute arvutianalüüs – prooviuurimus. – *Methis. Studia humaniora Estonica* 26, lk 92–107 (DOI:10.7592/methis.v21i26.16912).
- Pioneer 1989 = Sõna on Heinz Valgul. – *Pioneer* 1, lk 4–5.
- Pirn, Katrin 1992. “Enelini” moekool Viljandisse. – *Sakala* 13, 30. jaanuar, lk 4.

- Raidla, Peeter 2014. *Enelin, tema glamuursed legendid ja skandaalid*. Tallinn: Tänapäev.
- Ramsgaard, Stine B. & Bohn, Annette 2021. The development of past and future life stories in adolescence: Overall emotional tone, coherence and life script events. – *Scandinavian Journal of Psychology* 62 (2), lk 150–158 (DOI:10.1111/sjop.12691).
- Raskasov, Väino 1989. Kohtumine UFO-ga. Eestis on kaks inimest, kes tulnukatega silmast silma kohtunud. – *Noorte Hää*, 6. oktoober, lk 3.
- RH 1990 = Eesti Vabariigi Valitsuse põhiseisukohad elukalliduse tõusu kompenseerimisest 1991. aastal. – *Rahva Hää* 297, 27. detsember, lk 3.
- Rohtmets, Priit 2019. *Eesti usuelu 100 aastat*. Tallinn: Post Factum.
- Saarte Hää 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Saarte Hää*, 19. september, lk 3.
- Sõnumitooja 10.01.2012 = Õpetaja ja kodu-uurija Menda Kirsimaa: "Kuusalu hoiab inimest kinni ja tal on palju pakkuda." – *Sõnumitooja*, 10. jaanuar (<https://sonumitooja.ee/kuusalu-valla-kultuuripreemiaelutooe-eest-sai-menda-kirsmas/> – 15.09.2025).
- Säde 1989 = Sajandi pätkel ehk UFO-d on olemas. – *Säde* 92, 18. november, lk 2.
- Trallmann, Aivar 1995. Neidude kool – mis see on? – *Sakala*, 4. veebruar, lk 5.
- Vainik, Ene 2002a. Millest on tehtud eestlaste emotsioonisõnavara. – *Keel ja Kirjandus* 8, lk 537–553.
- Vainik, Ene 2002b. Emotions, Emotion Terms and Emotion Concepts in an Estonian Folk Model. – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 6 (4), lk 322–341 (DOI:10.3176/tr.2002.4.03).
- Vainik, Ene 2016. *Eesti tunded. Sõnaportreed*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Vihalemm, Peeter & Lauristin, Marju & Kalmus, Veronika & Vihalemm, Triin (toim) 2017. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu "Mina. Maailm. Meedia" 2002–2014 tulemused*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Võru Teataja 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Võru Teataja*, 7. september, lk 4.
- Õim, Asta 2003. Armastus ja õnn eestlaste maailmapildis. – *Keel ja Kirjandus* 11, lk 849–858.
- Õim, Asta 2007. Kuidas eestlane oma muret muretseb. – *Keel ja Kirjandus* 3, lk 222–228.
- Ühistöö 1989 = Mäletad sa oma elulugu? – *Ühistöö*, 7. september, lk 3.

SUMMARY

Children who believed in "IME": Thematic structure of life stories during the transitional period

TRIINU OJAMAA

Senior Research Fellow

Estonian Cultural History Archives, Estonian Literary Museum, Estonia

triinu.ojamaa@kirmus.ee

HANNA SAARE

Assistant

Estonian Cultural History Archives, Estonian Literary Museum, Estonia

hanna.saare@kirmus.ee

Keywords: life story, thematic structure, attitudes, emotions

Life-writing research has traditionally relied on the autobiographies of older individuals, shaping prevailing understandings of what people choose to narrate when recounting their lives. In contrast, this study examines 154 autobiographical texts written by teenagers in 1989, 1990, and 1993 – during Estonia's transition toward a democratic political system and a market economy, a period marked by profound changes in attitudes, aspirations and worldviews. At the time of writing, the authors were between 14 and 18 years old. The aim of the research was to identify the thematic structure of teenagers' life narratives and describe their distinctive features. The analysis revealed twelve recurring subthemes: early childhood, family, home, schooling, youth organizations, hobbies, special life episodes, rural and urban life, attitudes, emotions, the future and historical background. When compared with studies of adult autobiographies, the findings show a high degree of convergence. Despite their relative brevity, teenagers' life stories encompass all the essential subthemes required to construct a coherent autobiographical narrative. A defining characteristic, however, is the strong emphasis on the future-oriented subtheme, whereas autobiographies by older writers, unsurprisingly, focus more on the past. Another notable feature is that about one-third of the teenage authors explicitly addressed emotions: 31 wrote about joy, while 48 reflected on worry. These reflections often combined abstract considerations of joy and concern with concrete examples, such as achieving good grades, enjoying a secure home, or belonging to a conflict-free family. In contrast, teenagers' worries were frequently tied to their families' economic well-being and to the fate of the Estonian state. The prevailing stance of these young authors was distinctly patriotic. Their narratives convey deep concern for Estonia's independence and for the realization of *Self-Managing Estonia* (IME), an abbreviation that also carries the meaning "miracle" in Estonian. These autobiographical texts, produced during a time of political and social upheaval, thus reveal an acute sensitivity to historical change, articulated with remarkable clarity.

Triinu Ojamaa (PhD) on Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juures. Tema uurimistöö fookuses on prominentsete kultuuritegelaste karjäärilood ning omaelulookirjutuse traditsiooni kujunemine Eestis Teise maailmasõja järgsel ajal.

Triinu Ojamaa (PhD) is a Senior Research Fellow at the Cultural History Archives of the Estonian Literary Museum. Her research focuses on the career trajectories of prominent cultural figures and the development of the autobiographical writing tradition in Estonia in the post-World War II period.

<https://orcid.org/0000-0002-3314-1489>
triinu.ojamaa@kirmus.ee

Hanna Saare on Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivispetsialist Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juures. Ta tegeleb elulookogu digitaliseerimisega ning elulugude metaandmete korrastamise ja analüüsimisega.

Hanna Saare is an Archive Specialist at the Cultural History Archives of the Estonian Literary Museum. She is engaged in the digitization of the life story collection, as well as the organization and analysis of life story metadata.

hanna.saare@kirmus.ee